

سیاست اجتماعی و کار کودک

با نگاهی به مداخلات مددکاری اجتماعی

مؤلفان:

دکتر احمد کلاته ساداتی

عضو هیات علمی دانشگاه یزد

مریم صبور

کارشناس ارشد مددکاری اجتماعی

انتشارات آوای نور

تهران - ۱۴۰۰

سرشناسه	:	کلاته‌ساداتی، احمد، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	:	سیاست اجتماعی و کار کودک با نگاهی به مداخلات مددکاری اجتماعی/مولفان احمد کلاته‌ساداتی، مریم صبور.
مشخصات نشر	:	تهران : آوای نور، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	:	۱۷۶ص:؛ ۱۴×۵/۲۱/۵س.م.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۸۲۸-۱
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت موضوع	:	کتابنامه: ص. [۱۷۳ - ۱۷۶]. کودکان کار -- خدمات اجتماعی. Child labor -- Social service کودکان کار -- وضع اجتماعی. Child labor -- Social conditions کودکان کار -- سیاست دولت
شناسه افزوده	:	Government policy -- Child labor
رده بندی کنگره	:	صوبور، مریم، ۱۳۷۲- ۶۳۳۱HD
رده بندی دیویی	:	۳۱/۳۳۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سیاست اجتماعی و کار کودک

با نگاهی به مداخلات مددکاری اجتماعی

مؤلفان: دکتر احمد کلاته ساداتی - مریم صبور

ناشر: آوای نور

چاپ: اول ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۸۳۸-۱

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،

پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ / نماير: ۶۶۴۸۰۸۸۲

قیمت ۵۰۰۰۰ تومان

همه حقوق برای مؤلف محفوظ است.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۷
تعریف	۱۱
فصل اول: مروری بر نظریه‌ها	۱۷
فصل دوم: آموزش	۲۵
فصل سوم: حمایت اجتماعی	۵۳
فصل چهارم: خدمات قانونی و مسئولیت اجتماعی شرکتها	۷۹
فصل پنجم: کودکان کار مهاجر	۱۱۵
فصل ششم: آگاهی رسانی، فرهنگ سازی و بسیج اجتماعی	۱۳۱
فصل هفتم: چالشها و مداخلات حرفه‌ای مددکاران اجتماعی	۱۴۵
منابع داخلی	۱۷۳
منابع خارجی	۱۷۵

ما فرزندان جهان هستیم. شما ما را آینده میخوانید، اما ما هم اکنون

هستیم.

(بخشی از بیانیهٔ کودکان، یونیسف، ۲۰۰۲، جهانی مناسب برای همه)

پیشگفتار

کار کودک به عنوان یک مسئلهٔ اجتماعی، یکی از پیامدهای مدرنیته و توسعه مدرن است. در واقع، این مسئله بیشتر از هر چیزی متوجه فرایندهای توسعه نیافتگی است. چرا که شواهد نشان می‌دهد کشورهای توسعه یافته کمتر با موضوع کودکان کار و کار کودک دست به گریبانند. بنابراین، در شرایط جهانی شدن و اقتصاد جهانی و آنچه که والرشتاین آن را تقسیم کار بین‌المللی نامیده است (ازکیا، ۱۳۹۳). کار کودک، حلقه‌ای از زنجیرهٔ بین‌المللی توسعه و توسعه نیافتگی است. کار کودک، پدیدهٔ غالب در کشورهای پیرامونی است که در تقسیم کار بین‌المللی، موظف به تأمین نیروی ارزان با مهارت کم و مواد خام برای کشورهای هسته هستند.

از زاویه‌ای دیگر، کار کودک پدیدهٔ مرتبط با مدرنیته و ساز و کارهای زندگی مدرن است. اساساً نمی‌توان کار کودک را یک پدیدهٔ مربوط به دوران مدرن دانست، اما می‌توان گفت که مسئله‌مندی موضوع، ویژه دوران مدرن است. پدیدهٔ کار کودک، یک موضوع قدیمی است. در جوامع سنتی و ماقبل مدرن، کودک در کنار سایر اعضای خانواده به فعالیت‌های اقتصادی مشغول بوده است که البته این شغل بسته به میزان توانایی جسمی وی بود. بدین معنا که برای مثال کودکان به فعالیت‌هایی چون چرای گوسفندان، جمع آوری و درو کردن علوفه و محصولات کشاورزی و

حتی کارهای ساده‌تر مشغول بوده‌اند که چندان آسیب بدنی به آنها وارد نمی‌کرد. از این جهت موضوع کودک کار در آن جوامع به عنوان مسئله مطرح نبوده است. مهمترین نکته‌ای که کودک کار را در شرایط ماقبل مدرن به موضوعی مسئله‌مند تبدیل نکرده بود، حضور وی در کنار خانواده بود. این حضور باعث حفظ کودک از انواع آسیب‌های اجتماعی می‌گردید و از سوی دیگر، به علت سادگی جوامع و ماهیت غیرپیچیده آنها، کودک کار با بسیاری از مسائل که در دنیای مدرن با آن مواجه است، مواجه نبوده است.

اما شرایط زندگی مدرن به گونه‌ای دیگر رقم خورده است، به طوری که موضوع کودکان کار را به یک مسئله اجتماعی مهم تبدیل کرده است. کودک کار در جوامع مدرن، با فرایندهای پیچیده اجتماعی مواجه است که آسیب‌های جسمی و روانی زیادی او را تهدید می‌کند. جدا شدن از خانواده در فعالیتهای اقتصادی مدرن، کودک را به موجودی بی‌دفاع در مقابل همه مسائل اجتماعی پرمخاطره مدرن تبدیل می‌کند. موضوعاتی چون مسائل بهداشتی و سلامت روان، اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، قاچاق انسان، ارتباط با طیف مختلفی از انسان‌ها، آشنایی با انواع بزه و ... از تهدیداتی است که کودک کار در جامعه مدرن با آن مواجه است. کودک کار مدرن، به علت فعالیت اقتصادی در خارج از جغرافیای خانواده از سپر حفاظتی خانواده برخوردار نیست و این امر وی را در شعاع گسترده‌ای از مسائل اجتماعی رها خواهد کرد. مهمترین نکته در این زمینه این است که کودک کار مدرن از محیط آموزشی و مدرسه به عنوان یکی از نیازهای مهم برای کسب مهارت زندگی و معاش در دنیای مدرن دور می‌گردد. در مقایسه با کودک کار در جهان سنتی، هر دو کودک عموماً از

آموزش بهره‌چندانی نداشتند، اما آموزش در جهان سنتی کارکرد گسترده‌ای را که در جهان مدرن دارد، نداشته است.

البته، لازم به ذکر است که یکی دیگر از دلایل برجسته شدن موضوع کار کودک، گفتمان انسان‌مدارانه مدرن است که به حقوق انسانی و از جمله حقوق کودک توجه نشان داده است. با بسط گفتمان فردگرایی مدرن، حقوق کودک در ساحت‌های مختلف فردی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... مورد توجه قرار گرفته است. به همین جهت است که نگاه به این حقوق از منظر خانواده سنتی و مدرن تفاوت‌های جدی دارد.

بنابراین، موضوع کار کودک یک مسأله اجتماعی است که بسیاری از کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته با آن مواجه هستند. این موضوع مسأله بسیاری از کشورها از خاور دور تا خاورمیانه، آفریقا و آمریکای لاتین است. به علت اهمیت موضوع و از آنجایی که کودکان کار با مسائل اجتماعی متعددی دست به‌گریبان هستند که سلامتی جسمی، روانی و اجتماعی آنها را به خطر می‌اندازد، بسیاری از کشورهایی که با این موضوع رو به رو هستند، با همکاری نهادهای ملی و بین‌المللی خود در پی کم کردن تعداد کودکانی هستند که به فعالیت‌های اقتصادی مشغولند و یا کم کردن آسیب‌هایی که این کودکان با آنها مواجه هستند و پیش از شروع بهتر است به هفت ویژگی شیوه‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های اجتماعی نوظهور دولت‌ها در مبارزه با بدترین اشکال کار کودکان در جهان اشاره کرد که به شرح زیر است (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۸، ص ۲۱):

۱. سیاست‌گذاری‌ها مبتنی بر آرمانها، دیدگاه‌ها، تحلیل‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و مشارکت فعال جوامع، گروه‌ها و افراد ذینفع است و از

این رو اطمینان حاصل می‌شود که تغییرات به صورت محلی و رهبری محلی و سازگاری با زمینه‌های محلی باشد و شامل شیوه‌هایی است که تسهیل می‌گرداند.

۲. اقداماتی که تأثیر مثبتی بر کار کودکان داشته و مبتنی بر بهترین منافع کودکان است و به بقا و رشد آنان کمک می‌کند.

۳. فعالیتهایی که به دلایل اصلی به جای علائم اشاره دارد و دولت‌مردان باید به دنبال یافتن دلایل ریشه‌ای کار کودک در مناطق مختلف باشند.

۴. فعالیتهایی که ظرفیتهای نهادی و فردی در سطوح ملی و محلی را توسعه می‌دهند و از این رو امکان بهره‌وری از توانمندی‌های مردم و نهادها در راستای بهبود این پدیده، فراهم می‌شود و کار برای توانمندسازی جامعه و اقدامات سازمان یافته برای دسترسی به عدالت اجتماعی و اقتصادی، نه تنها به از بین بردن کار کودکان کمک می‌کند، بلکه به توسعه دموکراسی‌های کارکردی و افزایش آگاهی و دسترسی به حقوق بشر کمک می‌کند.

۵. فعالیتهایی که غیرتبعیض آمیز هستند و منافع مشترک دارند و در یک راستا قرار گرفته‌اند.

۶. فعالیتهایی که نتایج اقدامات متقابل، هماهنگ و همسو هستند.

۷. فعالیتهایی که منجر به تغییرات مؤثر می‌شود بدون مداخله و ورودی‌های مستمر خارجی ادامه می‌یابد و از این رو نیاز به نظارت دائم متخصصان بر کودک و خانواده نیست. همچنین می‌تواند با استفاده از متون مناسب بیان شده و با موفقیت به وسیله دیگران به کار گرفته شود.

تعریف

کودکان کار به کودکانی که در یک فعالیت اقتصادی مشغول به کار هستند و سنی کمتر از سن قانونی کسب و کار مشخص شده در یک کشور را دارند، گفته می‌شود. طبق ماده ۳ کنوانسیون شماره ۱۸۲ سازمان بین‌المللی کار^۱ بدترین اشکال کار کودکان که حضور کودکان در آنها ممنوع است شامل:

۱- تمام انواع برده‌داری یا شیوه‌های مشابه برده‌داری، مانند فروش و قاچاق کودکان، سرقت و کار اجباری، از جمله استخدام اجباری کودکان برای استفاده در منازعات مسلحانه؛

۲- استفاده یا ارائه یک کودک برای فحشا، تولید پورنوگرافی و اجرای برنامه‌های پورنوگرافی؛

۳- استفاده یا ارائه یک کودک برای فعالیت‌های غیرقانونی، به ویژه برای تولید و قاچاق مواد مخدر؛

۴- کاری که به سلامت، ایمنی و روان کودکان آسیب می‌رساند. بطور کلی سازمان بین‌المللی کار، کار کودک را شامل همه فعالیت‌های اقتصادی انجام شده توسط افراد زیر ۱۵ سال بدون در نظر گرفتن وضعیت شغلی آنها و به جز کار خانگی همراه با والدین یا مراقبین، تعریف می‌کند (پالا،^۲ ۲۰۱۴).

کار کودکان در نقاط مختلف جهان از جمله کشورهای توسعه یافته در مراحل مختلف توسعه وجود داشته است و مطالعات نشان می‌دهد که فقر عامل اصلی کار کودکان است (پالا، ۲۰۱۴) اما در کنار آن سواد و

^۱. International labour organization. ILO

^۲.Pala

اثرات ساختار خانواده نیز در تعیین کار کودکان در یک جامعه مؤثر است (داین^۱، ۲۰۱۷). در سرتاسر جهان کودکان به واسطه شرایط یا زور، مجبور به انجام کارهایی هستند که از لحاظ روحی و جسمی و اجتماعی به آنها آسیب وارد می‌کند و آنها را از تحصیل محروم می‌کند. این نوع کار با تخطی از استانداردهای اصلی بین‌المللی و قوانین ملی انجام می‌شود (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۰۸).

رشد رو به افزایش کودکان کار در جهان در اثر عواملی از قبیل جنگ، فقر، فقدان ارزشهای سنتی، خشونت‌های خانوادگی و رفتار ناصحیح والدین، مشکلات اجتماعی و سوء استفاده‌های جنسی و روحی است و آنچه موجب توجه به این مسأله می‌شود، رنج بردن کودکان کار از سوء تغذیه، عدم بهداشت جسمی و روحی، عدم آموزش زندگی اجتماعی، شغل‌های کاذب برای کسب درآمد خانواده و بدتر از همه احساس عدم امنیت و گرفتار شدن در باندهای خطرناک است (خلیلی و رضازاده، ۱۳۹۴). شکل‌گیری این بخش فقیر همچنین معلول عواملی چون تحولات ساختاری، رشد مهاجرت روستایی به کلان شهرها، رشد مهاجرت شهروندان خارجی و گسترش حاشیه نشینی است (آئین پرست، ۱۳۹۶). این عامل یکی از پررنگ‌ترین دلایل حضور کودکان در عرصه کار در ایران است، زیرا افزایش مهاجرتهای داخلی از روستاها به شهرها و ورود شهروندان خارجی به ایران باعث شده خانواده‌ها با مسائلی رو به رو شوند و به ناچار کودکان خودشان را وارد عرصه کار می‌کنند.

بدست آوردن اطلاعات دقیق پیرامون کار کودک دشوار است زیرا بین منابع داده‌ای در زمینه تعریف و ساختار کار کودک عدم توافق وجود

^۱ . Vinita Diwan

دارد. با این حال طبق آمار سازمان بین المللی کار، تعداد کودکان کار در سرتاسر جهان حدود ۱۶۸ میلیون نفر می‌باشد که ۸۵ میلیون نفر از آنها به کارهای مخاطره آمیز اشتغال دارند (خانکش و همکاران، ۱۳۹۹). با وجود این، اسکت و همکاران، آمار حدود ۲۰۰ میلیون نفر معادل حدود ۲۰ درصد کودکان در سطح جهان را اعلام کرده که کودکان زیر ۱۵ سال مشغول کار اقتصادی هستند (هسکت و همکاران^۱، ۲۰۰۶). پس از کار در بخش کشاورزی که در حدود ۶۰ درصد اشتغال کودکان را شامل می‌شود، بخش مهمی از کودکان (۲۵٫۴٪) در فعالیتهای خدماتی مشغول به کارند که کار در خیابان نیز در همین گروه طبقه‌بندی می‌شود (سازمان بین المللی کار-اپیک، ۲۰۱۳). بیشتر این کودکان در فقیرترین مناطق جهان متمرکز هستند به این ترتیب که، در کشورهای جنوب صحرای آفریقا ۲۹٪، در آسیا و اقیانوس آرام ۱۹٪، در آمریکای لاتین و کارائیب ۱۶٪ از کل کودکان، کار می‌کنند (گاملن^۲ و همکاران، ۲۰۰۶). به طور کلی اگر چه آمار نوع کاری که این کودکان بدان مشغولند متفاوت است، اما حدود ۷۰ درصد در کارهای کشاورزی و مابقی در مشاغلی مثل کار در کارخانه، فروشندگی خیابانی، مشاغل خانگی و معدن مشغول هستند (عشاگری^۳، ۱۹۹۸).

آمار منتشر شده صندوق کودکان ملل متحد (یونیسف) در فوریه ۲۰۲۱ نشان می‌دهد که بیشترین کودکان کار مربوط به صحرای آفریقا، آفریقای شرقی و جنوبی و بعد از آن کشورهای کمتر توسعه یافته، آمریکای لاتین و خاورمیانه می‌باشد (یونیسف، ۲۰۲۱). در ایران نیز این

^۱ . Hesketh et al.

^۲ . Gamlin

^۳ . Ashagrie

پدیده طی دهه‌های اخیر در اثر شکل‌گیری کلان شهرها گسترش یافته و به عنوان یکی از آسیب‌های اجتماعی، نه تنها بخش قابل توجهی از کودکان و نوجوانان را که سرمایه‌های آینده جامعه هستند در معرض آسیب‌ها قرار داده است، بلکه خانواده و جامعه را هم با زبانه‌های جبران ناپذیری مواجه ساخته است. تنها آمار رسمی اعلام شده در رابطه با کار کودک در ایران مربوط به سرشماری سال ۱۳۸۵ است؛ به موجب این آمار که توسط مرکز آمار ایران اعلام شده است از مجموع ۱۳ میلیون و ۲۵۳ هزار کودک رده سنی ۱۰ تا ۱۸ سال کشور در سال ۱۳۸۵، ۳ میلیون و ۶۰۰ هزار کودک خارج از چرخه تحصیل و ۱ میلیون و ۷۰۰ هزار کودک به طور مستقیم درگیر کار بوده‌اند (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۶). آمارها در این زمینه هنوز دقیق نیست. با وجود این کودکان کار در ایران همچون سرتاسر جهان با مشکلات بسیار زیادی، از جمله مورد سوء استفاده واقع شدن مواجه هستند. به طور مثال سعیدی موید^۱ و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه خود روی کودکان کار در تهران نشان دادند که ۷۷٫۶ درصد از این افراد حداقل یک شکل از سوء استفاده واقع شدن را تجربه کرده‌اند که در این میان ۷۰٫۴ درصد سوء استفاده عاطفی بیشترین فراوانی و ۵۲ درصد مورد فراموشی واقع شدن، ۵٫۸ درصد سوء استفاده جسمی، و ۳٫۶ درصد سوء استفاده جنسی را تجربه کرده‌اند. این مطالعه خود گویای اهمیت سلامت جسمی، روانی و اجتماعی این کودکان است، کودکانی که آینده آنها، بخصوص آینده روانی و سلامت روانشان بر اساس تجارب دوران کودکی ساخته می‌شود.

^۱ . Moayad

همان طور که اشاره شد، موضوع کودکان کار یکی از مسائل مهم کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران است. برای کاهش تعداد این کودکان یا کاهش تبعات اجتماعی آن سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های متعددی در کشورهای مختلف اعمال شده است. کتاب حاضر تلاش دارد، ابعاد مختلف این برنامه‌ها را معرفی نماید. بر این اساس، نوشتار حاضر مشتمل بر ۷ فصل می‌باشد که عبارتند از:

- نظریات در باب کار کودک
 - آموزش و کودکان کار
 - حمایت‌های اجتماعی
 - خدمات قانونی و مسئولیت اجتماعی شرکته‌ها
 - کودکان کار مهاجر
 - آگاهی‌رسانی، فرهنگ‌سازی و بسیج اجتماعی
 - چالش‌ها و مداخلات حرفه‌ای مددکاران اجتماعی
- لازم به ذکر است که این فصول بر اساس آسیب‌شناسی‌هایی که در موضوع کودکان کار وجود دارد نوشته شده است. تلاش شده تا سیاستگذاری‌ها و مدل‌هایی را که کشورهای مختلف برای حل موضوع یا کم کردن شعاع تأثیرگذاری‌های منفی آن انجام داده‌اند، معرفی گردد. از سوی دیگر بایستی توجه داشت که با وجود فرایندهای جهانی شدن، اما موضوع کودکان کار براساس ۷ موردی که در بالا به آن اشاره شد، نیازمند مداخلات محله‌ای و منطقه‌ای است و شرایط کودکان کار در هر کشور و شهر با هم متفاوت است. نکته پایانی اینکه کتاب حاضر مبتنی بر رویکردهای جامعه‌شناسی بالینی، یا کاربردی و با رویکرد "دستور کار"^۱

^۱ . Agenda for Action

نوشته شده است. لذا، بیشتر از پرداختن به مبانی نظری به شیوه‌های دستور کار مواجهه با این مسئله و به طور اخص با رویکرد مددکاری اجتماعی به رشته تحریر درآمده است. از این منظر، می‌توان گفت که کتاب حاضر، یک رویکرد سیاست اجتماعی^۱ نیز تلقی می‌شود چرا که در پی حل مسائل پیچیده و معنا به کودکان کار می‌باشد. کاربرد سیاست اجتماعی در موارد ذیل نمود آشکاری دارد:

۱. سیاستهای اعمال شده از طرف دولت برای بهزیستی و حمایت اجتماعی؛

۲. روشهایی که با به کارگیری آنها به زیستی در جامعه گسترش می‌یابد؛

۳. و مطالعات آکادمیک یا دانشگاهی در مورد این مقوله (سیاست اجتماعی).

در اولین نگاه، مفهوم سیاست اجتماعی بر خدمات اجتماعی متمرکز است که زمینه‌های آن را دولت فراهم کرده است. اما در برداشت دوم، سیاست اجتماعی، به مثابه طیفی از مفاهیم گسترده ورای قوانین و احکام دولتی است؛ یعنی امکانات، راهکارها یا وسایلی که به کمک آنها بهزیستی می‌تواند ارتقاء یابد و همچنین شرایط اقتصادی و اجتماعی‌ای که موجب شکل‌گیری، گسترش و توسعه‌ی به زیستی و به ورزی افراد می‌گردد (کامکار، ۱۳۸۲: ۱۱). لذا، از آنجایی که هدف کتاب حاضر ارائه مدل‌های کاربردی برای حل مسئله کار کودک تا جای ممکن و نیز ارتقای به زیستی کودکان کار است، رویکرد حاضر رویکرد سیاست اجتماعی نیز تلقی می‌گردد.

^۱ . social policy

